

**QORAQALPOQISTONDA TIKANLI KOVUL (CAPPARIS SPINOSA) O'SIMLIGINI
YETISHTIRISH VA ULARNING AHAMIYATI**

1.Sharafatdinova R.2 Matjanova X.Q.

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti,tayanch
doktran Nukus shahri

2.Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston
bo'limi Qoraqalpoq tabiiy fanlar ilmiy-tadqiqot instituti
O'zbekiston Respublikasi, Nukus shahri
rawshanaysharafatdinova@gmail.com

**ВЫРАЩИВАНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ РАСТЕНИЯ КАППАРИС СПИНОСА (CAPPARIS
SPINOSA) В КАРАКАЛПАКСТАНЕ**

1.Шарафатдинова Р.2 Матжанова Х.К.

Каракалпакский институт сельского хозяйства и агротехнологий
PhD студент город Нукус

2. Академия наук Каракалпакстана Каракалпакский научно-исследовательский институт
естественных наук Республика Узбекистан, г. Нукус
rawshanaysharafatdinova@gmail.com

**CULTIVATION AND IMPORTANCE OF THE TIGRANT COWEL (CAPPARIS
SPINOSA) PLANT IN KARAKALPAKSTAN**

1.Sharafatdinova R.2 Matjanova X.Q.

Karakalpak institute of agriculture and agrotechnology PhD student city Nukus

2. Karakalpakstan Academy of Sciences Karakalpak Research Institute of Natural Sciences
Republic of Uzbekistan, Nukus city rawshanaysharafatdinova@gmail.com

Annotatsiya: Orol dengizining qurishi Qoraqalpog'iston Respublikasi hududlarida qurib ketish (suv tanqisligi), cho'llanish va sho'rlanish jarayonlarini kuchaytirdi. Natijada tuproqning sho'rlanishi bir qator yovvoyi o'simlik turlarining yo'q bo'lib ketishiga olib keldi. Bu borada Qoraqalpog'istonning murakkab tuproq-iqlim sharoitlariga chidamli dorivor o'simliklarni yetishtirish dolzarb muammolardan biridir.

Maqolada Capparis spinosa o'simligining foydali xususiyatlari va uni madaniy sharoitda etishtirish bo'yicha olib borilayotgan ilmiy ishlar tasvirlangan.

Kalit so'zlar: Qoraqalpog'iston, tikanli kovul, dorivor o'simliklar, etishtirish usullari.

Аннотация: Высыхание Аральского моря усилило процессы аридизации (дефицита воды), опустынивания и засоления на территориях Республики Каракалпакстан. В результате засоление почв привело к исчезновению ряда дикорастущих видов растений. В связи с этим выращивание лекарственных растений, устойчивых к сложным почвенно-климатическим условиям Каракалпакстана, является одной из актуальных проблем.

В статье рассказывается о полезных свойствах растения Capparis spinosa и проводимой научной работе по его выращиванию в культурных условиях.

Ключевые слова: Каракалпакстан, каперсы колючие, лекарственные растения, методы выращивания.

Abstract: The drying up of the Aral Sea has intensified the processes of aridization (water shortage), desertification and salinization in the territories of the Republic of Karakalpakstan. As a result, soil salinization has led to the disappearance of a number of wild plant species. In this regard, the cultivation of medicinal plants that are resistant to the difficult soil and climatic conditions of Karakalpakstan is one of the urgent problems. The article describes the beneficial properties of the Capparis spinosa plant and the ongoing scientific work on its cultivation in cultural conditions.

Key words: *Karakalpakstan, Capparis spinosa, medicinal plants, cultivation methods.*

Kirish. Ilm-fan va texnologiyalarning rivojlanishi bilan tabiiy ekotizimlarga bo'lgan antropogen omillar ta'siri kuchayib, natijada tabiiy landshaftlarning ko'pchiligi degradatsiyaga uchradi hamda ular o'rnini antropogen landshaftlar egalladi. Orol dengizining qurishi natijasida Qoraqalpog'iston Respublikasi hududlarida kuchli qurg'oqchilik (suv tanqisligi) va cho'llanish jarayonlari avj olib ketdi. Oqibatda, tuproqning sho'rlanishi respublikada bir qator yovvoyi o'simlik turlarining yo'qolib ketishiga olib keldi.

Ayniqsa, keyingi yillarda Qoraqalpog'istonda murakkab iqlim va tuproq sharoitlari shakllandi, ob-havoning ko'plab noqulay o'zgarishlari kuzatilmoqda. Bahor oylarida sho'r va chang bo'ronlarining tez-tez sodir bo'lishi tuproq va havoning turli zaharli tuzlar bilan to'yinishiga olib keladi. Bu – qurg'oqchilik, tuproq sho'rlanishi, havoning ifloslanishi kabi ekologik omillar ko'plab o'simliklarning normal rivojlanishiga to'sqinlik qiladi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi geografik joylashuvi bo'yicha: Qoraqum cho'lining shimoli-g'arbiy qismini, Ustyurt platosining sharqiy qismini, Amudaryo vodiysi va deltasini, Orol dengizining janubiy qirg'oqlarini o'z ichiga olgan alohida tabiiy majmua hisoblanadi. Maydoni 165,5 ming km² ga teng bo'lib, O'zbekiston hududining qariyb 40% ini tashkil qiladi (Бахиев и др., 1983). Ekologik inqiroz zonasida joylashgan Qoraqalpog'iston florasi uning ta'sirida katta o'zgarishlarga uchramoqda. Shunga qaramay, bu hududning o'ziga xos o'simlik bioxilma-xilligi mavjud.

Respublikada bir qancha yovvoyi holda o'suvchi dorivor o'simliklar tarqalgan: bu esa ko'plab kasalliklarga qarshi kurashish imkonini beruvchi shifobaxsh moddalar salohiyati mavjud, demakdir. Shu munosabat bilan ularning bioekologik xususiyatlarini o'rganish, madaniy

sharoitda yetishtirish texnologiyasini ishlab chiqish, ilmiy va an'anaviy tibbiyotda terapevtik va profilaktik maqsadlarda ko'proq foydalaniladigan mahalliy dorivor xom ashyoni sanoat miqyosida tayyorlash dolzarb masalalardan bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot ob'ekti va joylari. Iqtisodiy va tijorat qiziqishlar so'nggi paytlarda sezilarli darajada oshgan dorivor o'simlik turlaridan biri – bu kovuldoshlar (Capparidaceae) oilasiga mansub tikanli kovul (*Capparis spinosa* L.) bo'lib hisoblanadi. Qoraqalpog'istonda qimmatbaho dorivor va oziq-ovqat o'simligi – kovulning hozirgi holatini o'rganishning dolzarbligi uning o'sish joylarining o'zgarishi va tarqalish maydonlarining qisqarishi bilan bog'liq bo'lsa, madaniy sharoitda yetishtirish texnologiyasini ishlab chiqish zarurati undan shifobaxsh moddalar olinishi va konservalar tayyorlanishi bilan bog'liqdir.

Kovul kam o'rganilgan va kam madaniylashtirilgan o'simlik, ammo iqtisodiy va farmatsevtik jihatdan istiqbolli hisoblanadi.

Qoraqalpog'istonda kovulning (kavar, kovul, geul) ikki turi o'sadi – tikanli kovul (*Capparis spinosa* L.) va Rozanov kovuli (*Capparis rosanoviana* B.Fedtsch.) (Бондаренко, 1964; Ережепов, 1978). Bizning respublikamiz sharoitida bu turlar to'liq o'rganilmagan va ularni yetishtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmagan.

Tadqiqot natijalari va muhokama. Kovul ko'p yillik o't, o'rmalovchi yoki sudralib o'suvchi o'simlik. Kovulning (*Capparis*) ildiz tizimi kuchli, 15-20 m gacha chuqurga kirib boradi. Tabiiy sharoitda ular toshloq cho'l va quruq gil tuproqlarda o'sadi, ayrim vaqtlarda qumlarda uchraydi. Ular kuchli rivojlangan ildiz tizimi orqali pastki gorizontlardan suvni tortib olish imkoniyatiga ega. Poyasi ko'p tarmoqlangan, egiluvchan, uzunligi 1,5 m gacha etadi (Foto 1.).

Foto 1. Tabiiy sharoitda o'sgan o'simlik

Barglari dumaloq, teskari tuxumtarzli yoki ellipssimon, poyaga qisqa band orqali birikadi. Gullari alohida, yirik (08-1 sm), rangi oq yoki qizg'ish, barg qo'ltig'ida uzun gulo'rinda joylashgan. Gullash may oyida boshlanib, avgustgacha davom etadi.

2023 yili bahorda (mart) tajribalarimiz davomida Bo'zatov tumani hududidan Nukus

shahriga tikanli kovulning bir nechta butalari (nihollar) olib kelinib, madaniy ekin maydoniga o'tqazildi (foto 2.).

Madaniy ekinlar orasida o'sgan kovul tez-tez sug'orilib turildi, boshqa o'simliklar bilan birga o'sgan o'simlik poyaladi, shoxladi, biroq, rivojlanishdan kechikdi va gullamadi.

Foto 2. Madaniy sharoitda o'stirilgan kovul (2023 yil, sentyabr)

Ko'chirib olib kelingan o'simliklar ochiq – himoyasiz va pana – atrofi o'rab olingan pastroq joyga ekilgan edi, ulardan ochiq

joydagisi noyabr o'rtalaridagi sovuqlarda qovjirab, tinim holatiga o'tdi. Lekin panaroq joyga ekilgan o'simliklar bu vaqtda ko'k holini saqlab turdi (foto 3, 4).

Foto 3. Ochiq joyda o‘stirilgan kovul (2023 yil, noyabr)

Foto 4. Pana joyda o‘stirilgan kovul (2023 yil, dekabr)

Kuzatishlarimizdan ma’lum bo’lishicha, kovul tabiatda ham, madaniy sharoitda ham o’z vegetaciyasini boshqa o’simliklarga nisbatan

kech boshlaydi. Qishlab chiqqan kovul o’simligi 2024 yil bahorda – aprel oyinin’ o’rtalarida o’z vegetaciyasini boshladi (foto 5.).

Foto 5. Qishlab chiqqan kovul 2024 yil aprel o‘rtasida

Foto 6. Kovul 2024 yil may oyida

May oyi boshlarida o‘simliklar gulladi. Bir gulning gullash davomiyligi 1 kunni tashkil etdi. Kuzatishlarimiz davom etdirilmoqda.

Kovul dorivor o‘simlik bo‘lishi bilan birga oziq-ovqat o‘simligi ham hisoblanadi. Uning ko‘pchilik chet el mamlakatlarida shifobaxsh oziq-ovqat sifatida qo‘llanilishi uning

tarkibida shishlarga qarshi, antioksidant xususiyatlarga egaligi uchun ulardan foydalanish tavsiya etiladi.

Kovulning ochilmagan gul kurtaklari (g‘unchalari) ziravor sifatida tuzlangan yoki konservalangan shaklda oziq-ovqatda ishlatiladi. Ular vitaminlarga boy sabzovotlar hisoblanadi.

YANGI O‘ZBEKISTONDA ILM-FAN QALDIRG‘OCHLARI MAVZUSIDAGI IKKINCHI TALABALAR RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

Binobarin, kovulning foydali sifatlarining ko‘pligi bu o‘simlikning xom ashyosiga bo‘lgan talabni oshiradi va ularni madaniy sharoitda yetishtirish bo‘yicha ishlarni amalga oshirish zarurati tug‘iladi. Ko‘pgina Evropa davlatlarida va Kavkazda kovul madaniy holda yetishtiriladi, O‘zbekistonda esa faqat Farg‘ona vodiysi va

Jizzaxda bu borada ishlar olib borilmoqda (Кароматов, 2012).

Kovulning shifobaxsh xom ashyosini olish maqsadida katta maydonlarga ekishga tavsiya qilish uchun uni vegetativ usulda hamda urug‘lari orqali ko‘paytirish usullarini ishlab chiqish keyingi tadqiqotlarimizda davom ettiriladi.

Adabiyotlar

1. Бахиев А.Б., Бутов К.Н., Даулетмуратов С. Лекарственные растения Каракалпакии. Ташкент, Изд. «Фан». 1983. 136 с.
2. Бондаренко О.Н. Определитель высших растений Каракалпакстана. Наука, Ташкент, 1964. С.304.
3. Ережепов С.Е. Флора Каракалпакии, ее хозяйственная характеристика, использование и охрана. «Фан», Ташкент, 1978. 297 с.
4. Кароматов И.Д. Простые лекарственные средства. Бухара, 2012.
5. Зокиров К.З., Худойбергенов Р. «Каперс и перспективы его использования» из.во Фан, Ташкент.
6. Сахобитдинов С.С. «Ўсимликлар систематикаси» Тошкент 1966.
7. Хамраева Н.Т. “Biologization of the cultivation of the medicinal plant capparidaceae spinosa L in the arid zones of the republic of Uzbekistan using biostimulants of microbial origin”. Journal of Natural Sciences. №2 20212.
8. Xolmatov X. X. Dikorastushiyeh lekarstvenniye rasteniya Uzbekistana. –Tashkent: Meditsina, 1984. – 277s